

СЕКЦІЯ 2 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ПРАКТИКИ СОЛІДАРИЗАЦІЇ

CIVIL SOCIETY IN CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC: SOLIDARIZATION PRACTICES

У статті розглядається роль громадянського суспільства в боротьбі з пандемією COVID-19 в Україні. Проаналізовано за допомогою даних моніторингу Інституту соціології Національної академії наук України думку українців стосовно громадської активності, визначено рівень цієї активності та в яких основних формах вона проявляється. Визначили рівень довіри до волонтерів, благодійних фондів та громадських організацій. Визначено та порівняно основні напрями діяльності громадських організацій в Україні, на думку населення та представників самих громадських організацій. Визначено основні проблеми, які стоять нині на шляху взаємин громадських організацій з владою в Україні. Досліджено думку представників громадських організацій щодо ситуації з пандемією, чи вплинула вона на збільшення громадської активності. Узагальнено оцінку представників громадських організацій теперішнього рівня розвитку громадянського суспільства в Україні. Визначено головні пріоритети у діяльності українських громадських організацій в умовах пандемії COVID-19. Узагальнено основні приклади солідаризації населення для боротьби з пандемією в Україні. Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 продемонструвала, що громадські організації та волонтери є значущими соціальними акторами і визначними компонентами громадянського суспільства загалом. Підтвердження цього – виникнення цілої низки організацій, благодійних фондів та волонтерів по всій країні, які почали допомагати населенню та медикам України.

В умовах кризи відбувся сплеск громадської активності, що сприяло нарощенню «соціального капіталу» суспільства, зокрема завдяки реалізації великого потенціалу солідаризації. Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 продемонструвала, наскільки без-

прецедентні виклики стоять перед урядами держав та світовим співтовариством.

Ключові слова: громадські організації, волонтери, COVID-19, солідарність, опитування, громадянське суспільство.

The article considers the role of civil society in the fight against the COVID-19 pandemic in Ukraine. The opinion of Ukrainians regarding public activity is analyzed with the help of the Monitoring data of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the level of this activity is determined and in what main forms it manifests itself. The level of trust in volunteers, charitable foundations and public organizations was determined. The main directions of activity of public organizations in Ukraine in the opinion of the population and representatives of public organizations are determined and compared. The main problems that stand in the way of the relationship between public organizations and the authorities in Ukraine today have been identified.

The main examples of population solidarity in terms of fighting against the pandemic in Ukraine are summarized. The COVID-19 coronavirus pandemic has demonstrated that NGOs and volunteers are prominent elements of civil society as a whole and play important social roles. It can be proved by the emergence of a number of organizations, charitable foundations and volunteers all over the country, which began to help the population and doctors of Ukraine.

In the conditions of the crisis there was a surge of public activity, which contributed to the increase of "social capital" of society, in particular due to the realization of the great potential of solidarity. The COVID-19 coronavirus pandemic has demonstrated the unprecedented challenges facing governments and the world community.

Key words: public organizations, volunteer, COVID-19, solidarity, opinion poll, civil society.

УДК 316.316.33
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.3>

Ільчук Ю.О.
аспірантка
Інститут соціології
Національної академії наук України

В умовах пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 зростає запит на розширення громадського активізму (медичне волонтерство, соціальну допомогу тощо). Активізація громадського руху, діяльність громадських організацій, груп людей, готових зосередитися на допомозі у вирішенні найбільш нагальних і болючих проблем держави, сприяє солідаризації суспільства. Найбільш показовим це стає саме в кризові періоди суспільства, коли

громадські організації та волонтери беруть на себе відповідальність за активну участь у вирішенні проблем, що постають перед суспільством. Водночас пандемічна криза створює специфічні обмеження, пов'язані з карантинном, а отже, є потреба у більш глибокому дослідженні того, як громадський сектор долучився до боротьби з пандемією COVID-19 в Україні і що загалом відбувалося з громадянським суспільством у цей період.

Ступінь розробленості проблеми.

Проблеми громадянського суспільства в Україні активно розробляються в соціологічному контексті як теоретично (В.П. Степаненко [15], О.С. Резнік [13], Є.І. Головаха [3], С.О. Макеев [11]), так і практично. Зокрема, Інститут соціології НАН України в своєму щорічному моніторингу «Українське суспільство», який проводиться з 1992 року, включає питання щодо членства населення у ГО, мотивації такого членства, довіри до громадських організацій та волонтерів [18]. Ці дані дають можливість прослідкувати та проаналізувати ці питання в динаміці. Низку досліджень проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», зокрема масштабне загальнонаціональне опитування у 2019 році, в якому досліджувалися питання громадської активності, поінформованості про громадські ініціативи та оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності [17].

Під час пандемії в Україні активно проводилися дослідження громадської думки щодо ситуації навколо COVID-19. Зокрема, їх здійснювали такі потужні соціологічні центри, як Info Sapiens [7], Socis [8], Rating group [12; 16], Research & Branding Group [2], KMIC [20], Kantar [10], Factum Group [21] та Ipsos [14]. Дослідження стосувалися ставлення населення до пандемії COVID-19 та карантинних обмежень. Коло питань загалом було дуже широким, дослідники з'ясовували оцінку дій влади та медиків під час пандемії, дізнавалися, чи бояться люди захворіти, яким чином склалася ситуація з роботою, чи постраждали люди у фінансовому плані, наскільки стурбоване населення темпами поширення пандемії, як люди дотримуються профілактичних заходів.

Водночас питання роботи громадських організацій під час пандемії зацікавило насамперед представників самих цих організацій. Так, Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ провела опитування представників громадських організацій «Оцінка спроможності ОГС в умовах COVID-19» [1]. У дослідженні оцінювали, як ГО організували свою роботу в нових умовах, як адаптували свої поточні проекти, чи відбулися зміни у фінансуванні. Організації «Громадянський Простір» та «Український Форум Благодійників» провели онлайн-опитування серед представників різних видів громадського активізму, аби заміряти виклики та потреби, які постали перед ними в зв'язку з пандемією COVID-19, але питання в дослідженні стосувалися лише організаційних моментів у роботі під час карантину [5].

Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання» провів онлайн-конференцію «Адаптуємося до змін: український і міжнародний досвід»

для організацій-партнерів Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», «Ініціативи секторальної підтримки громадянського суспільства» та «Школи фондів громад». Під час заходу обговорювали актуальний досвід, напрацьований українськими та міжнародними організаціями за останні тижні роботи в умовах пандемії [23].

Оскільки тема оцінки діяльності ГО в боротьбі з пандемією залишається мало розкритою, метою представлено нижче дослідження стало визначення специфіки діяльності громадських організацій під час пандемії COVID-19 та впливу теперішньої ситуації на стан громадянського суспільства в країні загалом. Для реалізації поставлених завдань спільно з Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» було проведено опитування представників громадських організацій «Громадянське суспільство в період пандемії: як вона вплинула на громадську активність» [4].

Виклад основного матеріалу. В аналітичній доповіді Програми USAID «Долучайся!», яка мала назву «Громадянське суспільство знову піднімається до боротьби з COVID-19» розглянуті реакції волонтерів та ГО на COVID-19 та порівняння їх з діями під час Революції Гідності, проаналізовані відповідні політичні заяви та визначені три основні уроки коронавірусу. Цими уроками стали: 1) активізація волонтерства, відтворення локальних ініціативних груп; 2) комунікація та взаємодія в Інтернеті для відповідальної звітності та комунікації; 3) спостереження та моніторинг розробки політики, пов'язаної з COVID, та постійний контроль. У доповіді підкреслюється «критична роль громадянського суспільства у підтримці демократичного курсу країни» і наводиться приклад того, як багато ГО, включаючи партнерів програми «Долучайся!», діяли задля усунення проблем, які уряд не мав можливості подолати [22].

З перших тижнів початку епідемії Україна охопила волонтерські групи, які виникли по всій країні. Вони є важливим доповненням для місцевих та національних органів влади. Роль бізнесу теж мала вплив на боротьбу з пандемією, компанії швидко розширили сферу своїх корпоративних програм соціальної відповідальності, почали спеціальні ініціативи, навіть профспілки та асоціації виділяли частину своїх ресурсів для екстреної допомоги.

Для визначення тенденцій, характерних для діяльності громадських організацій та волонтерів під час пандемії, нами був проведений контент-аналіз повідомлень про подібну діяльність. В Україні під час пандемії COVID-19 по всіх регіонах виникла ціла мережа ГО, благодійних фондів та окремих волонтерів, які надавали допомогу групам населення, які потребують допомоги, та медикам. Так, у Західному

Таблиця 1

**Динаміка відповідей на запитання:
«Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?» (%)**

	2013	2016	2018	2019
Клуб за інтересами	1,2	2,4	3,1	3,4
Політична партія	2,0	1,4	1,1	1,3
Суспільно-політичний рух	0,6	0,6	1,1	1,4
Екологічний рух	1,5	1,2	1,1	1,8
Громадська організація, фонд, асоціація	0,6	1,9	1,7	1,7
Нетрадиційна профспілка	0,4	0,3	0,1	1,0
Творча спілка	0,4	1,1	1,2	1,1
Спортивний клуб, товариство	1,6	2,8	3,6	3,0
Професійне об'єднання	3,4	2,8	1,7	2,8
Студентське товариство, молодіжна організація	1,4	1,4	1,6	2,0
Релігійна організація, церковна громада	4,2	4,6	2,9	2,8
Об'єднання фермерів	0,6	0,3	1,0	0,6
Інша організація, об'єднання, рух	0,9	1,6	1,1	1,1
Не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів	83,2	82,1	83,1	82,7

регіоні з проблемами коронавірусу працює 9 громадських організацій, у Центральному регіоні – 12 ГО і фондів, у Південному – 7 ГО і фондів та у Східному – 4 [19].

Значним є внесок окремих громадських діячів, відомих блогерів, артистів, а також великих бізнесів. Прикладом прояву солідаризації громадян України в кризових ситуаціях є виникнення загальноукраїнських ініціатив та рухів. Зокрема, ініціатива «Підвези медика на роботу» – організація транспортування медиків до місця роботи. Створення сайту «Солідарність» (<https://v2020.org.ua>), на якому є можливість залишити заявку зі своїм проханням про допомогу у придбанні та доставці ліків та їжі по всій Україні. Багато організацій проводили інформаційне роз'яснення стосовно пандемії, моніторинг та недопущення корупції у рішеннях, що стосуються COVID.

Ще один яскравий приклад самоорганізації та мобілізації громадян – ініціатива «Захистимо Україну від COVID-19», «Допомога лікарям Без обмежень», “Coronavirus.Kiev” та проекти із закупки апаратів вентиляції легень та діагностичних тестів від Української Біржі Благодійності, на якій зібрали пожертв більше ніж 13 000 000 грн [9].

Перш ніж говорити про діяльність ГО під час пандемії, зупинимося на тому, як виглядала ситуація з громадянською активністю напередодні. Зокрема, нас цікавитиме динаміка залученості людей до участі у громадських організаціях та політичних об'єднаннях, ставлення населення до їхньої діяльності та головні очікування загалом від активістів. Характеристика цих моментів дасть змогу зрозуміти передумови входження громадського сектору в кризу, породжену пандемією. Для аналізу

використаємо дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, які дають можливість відтворити цю картину станом на кінець 2019 року¹.

За даними моніторингу більше 80% населення протягом останніх років зазначають, що не належать до жодних громадських або політичних організацій (табл. 1). Загальна кількість людей, які належать до громадських або політичних організацій коливається близько 17% і доволі сильно розподіляється між організаціями різного спрямування: клубами за інтересами (3,4%), спортивними клубами чи товариствами (3%), професійними об'єднаннями (2,8%), релігійними організаціями (2,8%) тощо [17].

Хоча на перший погляд картина громадської активності видається не досить виразною, подальший аналіз підтверджує, що оцінка рівня активності лише на основі кількісних показників членства в організаціях є недостатньою. Насправді активність виявляє значно більше людей порівняно з тими, хто підтвердив своє членство в організаціях. Загалом близько 40% респондентів відповіли, що брали участь хоча б у якомусь громадсько-політичному заході впродовж року, хоча членство в організаціях підтвердили лише 17%. Водночас дані підтверджують, що сам факт членства в організаціях є доволі чітким показником реальної активності людини. Зокрема, серед громадян, які є членами якихось громадських організацій чи політичних рухів, брали участь хоча б у якомусь

¹ Загальнонаціональне щорічне опитування проводиться з 1992 року. Розрахункова вибірка охоплює 1800 осіб, які репрезентують доросле населення України (18 і більше років) за статтю, віком, освітою, типом поселення й областями.

громадсько-політичному заході упродовж року майже 70% (таблиця 2). Причому ця тенденція відтворюється по всіх видах участі: учасники ГО та ПО набагато активніше комунікують (переконають оточення у правоті своїх політичних поглядів, обговорюють громадські та політичні проблеми у соціальних мережах) і частіше вдаються до практичних дій (беруть участь у добродійних акціях, перераховують гроші волонтерам та благодійним організаціям тощо).

Серед населення, яке є членами ГО та ПО, значно вища безпосередня організаційна громадсько-політична активність порівняно з населенням загалом. До таких заходів належать: участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій (14%), збирання підписів під колективними зверненнями, в тому числі в Інтернеті (12%), носіння символіки політичного характеру (9%) а також контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил (9%).

Отже, дані підтверджують, що на момент входження в пандемію в суспільстві був зафіксований певний рівень громадської активності

та існувало ядро активістів, належність до якого була пов'язана із членством у громадських або політичних організаціях. На цьому тлі під час кризової ситуації в суспільстві можна було очікувати посилення громадянських практик солідаризації населення, оскільки цей процес прямо пов'язаний із соціальною активністю громадян.

Важливим моментом, що впливає на розгортання громадської активності, є ставлення населення до цієї діяльності. За даними моніторингу у п'ятірку груп, які найбільш позитивно впливають на зміни, що відбуваються у житті країни, потрапили як волонтери, так і представники неурядових громадських організацій і громадські активісти (таблиця 3).

Як бачимо, волонтери посіли друге місце після молодих політиків. Їх внесок вважають позитивним 45% респондентів. Оцінка позитивного впливу на зміни представників неурядових громадських організацій і громадських активістів населенням нижча, їх відзначили як найбільш впливових провідників змін 23% респондентів. Характерно, що самі учасники

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання: «У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?», 2019 (%)

Види активності	За вибіркою загалом N=1802	Серед тих, хто є членами ГО або ПО N=312
Переконував друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	22,8	34,9* ²
Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	12,5	25,3*
Носив символіку політичного характеру	3,8	9,0*
Не купував певні товари з політичних міркувань	11,2	18,6*
Перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям	7,9	13,8*
Брав участь у добродійних акціях	7,8	18,9*
Збирав підписи під колективними зверненнями, в тому числі в Інтернеті	3,7	11,5*
Брав участь у громадських слуханнях, консультаціях з органами влади	2,7	8,0*
Звертався до офіційних представників влади зі скаргами	3,2	8,0*
Вступав у контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил	3,3	8,7*
Брав участь у протестних акціях	2,0	4,8*
Брав участь у створенні та/або діяльності об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	3,8	8,7*
Брав участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій	3,9	13,5*
Займався волонтерською роботою, лікуванням та забезпеченням воїнів АТО (ООС), підтримкою переселенців	2,6	8,0*
Інше	0,1	31,7*
У жодному із таких заходів участі не брав	59,1	34,9* ³

² Тут і далі позначка * означає, що відмінність значима на рівні 1%, позначка ** означає, що відмінність значима на рівні 5%.

³ Тут і далі позначка * означає, що відмінність значима на рівні 1%, позначка ** означає, що відмінність значима на рівні 5%.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання: «Хто з названих нижче найбільш позитивно впливає на зміни, які відбуваються у житті країни?» (%)

Групи позитивного впливу	За вибіркою загалом N=1802	Серед тих, хто є членами ГО або ПО N=312
Молоді політики, що прийшли до уряду та парламенту останнім часом	49,4	51,3
Волонтери, що працюють у різних сферах нашого життя	44,5	47,8
Журналісти-розслідувачі, популярні блогери	30,2	32,4
Представники середнього і малого бізнесу	25,9	33,7
Неурядові громадські організації, громадські активісти	23,0	31,1*

ГО і ПО оцінюють впливовість громадського сектору вище і вважають, що вона не поступається впливу журналістів-розслідувачів і представників малого і середнього бізнесу.

Таким чином, дані дослідження дають можливість визначити ще одну важливу передумову розгортання діяльності громадських організацій під час пандемії – позитивну оцінку ролі представників громадянського суспільства у змінах та довіру волонтерів до ГО. Причому важливо, що представники самого громадянського сектору також упевнені у важливості свого внеску у суспільні зміни.

Показником ставлення населення до громадського активізму є рівень довіри волонтерам, благодійним фондам, громадським організаціям. Як і в оцінці позитивної ролі досліджуваних груп у змінах, населення демонструє вищу довіру до волонтерів. За даними моніторингу 2019 року їм довіряло 56% населення, а не довіряло лише 19% (25% зазначили, що їм важко сказати, довіряють чи ні). Рівень довіри до благодійних фондів та громадських організацій дещо нижчий (довіряють 38%, не довіряють 29% і 33% вагаються з відповіддю), проте баланс довіри/недовіри позитивний.

Загальний високий рівень довіри волонтерам був сформований у суспільстві під час кризових подій 2014 року. Майже половина опитаних (48%) оцінили волонтерський рух як рятувальний у ситуації слабкості держави в той момент (допомога армії, пораненим, переселенцям). Відповідно, це вплинуло і на формування очікувань щодо діяльності громадського сектору в кризових ситуаціях, а отже, створило позитивне тло для розгортання активності під час пандемії.

Наступний момент, який слід зафіксувати, – це очікування населення щодо головних напрямів діяльності громадських організацій. За даними моніторингу вона має першочергово зосереджуватися в соціальних сферах: допомога бідним, сиротам і соціально вразливим верствам населення (54%), охорона природи та екології (41%) та правозахисна діяльність, захист прав та свобод громадян (31%). Ті самі напрями роботи вважають

пріоритетними і представники самих ГО і ПО. Отже, очікування загалом і відповідні орієнтації громадських активістів за даними моніторингу 2019 року фактично співпадали.

На тлі таких зафіксованих передумов і почалося розгортання активності громадських організацій від час пандемії COVID-19. Загалом люди мали позитивне ставлення до громадських організацій та волонтерів, були в принципі готові очікувати від громадських організацій активності та ефективної допомоги в кризових умовах, період пандемії COVID-19.

Фактично очікування ці справдилися, як ми вже бачили вище, громадські організації активно включилися в боротьбу з пандемією за кількома напрямками, такими як: допомога медикам, допомога вразливим групам, інформаційна робота тощо. Тому ззовні, зважаючи на різноманітні ініціативи громадських організацій та зусилля волонтерів та благодійних фондів, можна говорити про розвиток громадянської активності в країні. Проте варто було доповнити цей погляд, з'ясувати, як ситуація виглядає зсередини, очима самих представників громадських організацій. Чи вважають вони, що пандемія дала поштовх до розвитку громадянського суспільства? Які пріоритети з'явилися у діяльності ГО в цей період? Як вибудовувалися взаємини із владою, що завало розвитку громадської активності?

Для з'ясування цих та інших питань діяльності ГО під час пандемії нами спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» було проведено експертне опитування серед представників громадських організацій [4]. До участі в опитуванні були запрошені представники громадських організацій, які брали участь в експертному опитуванні Фонду, проведеному в 2017 році [6]. Всього було розіслано

² 21 організація працює по всій країні, 23 – в Києві, 17 – у Центрі (Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Київській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях), 12 – на Заході (Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях), 10 – на Сході (Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській областях), 5 – на Півдні (Миколаївській, Одеській, Херсонській областях), 7 – на Донбасі (Луганській та Донецькій областях), 4 – раніше працювали на окупованих територіях АР Крим, ОРДЛО.

Рис. 1. Оцінка експертами змін, що відбулися в сфері громадянської активності під час пандемії (%)

Рис. 2. Оцінка експертами пріоритетних напрямів роботи громадських організацій під час пандемії (кількість згадок)

235 анкет та протягом двох тижнів з 15 квітня по 1 травня 2020 отримано відповіді від представників 75 громадських організацій з усієї України⁴, основними сферами діяльності яких є аналітично-дослідницька, освітня, інформаційна діяльність та робота з молоддю.

Представники громадських організацій загалом оцінили теперішній рівень розвитку громадянського суспільства в Україні як

середній (3,01 бала за 5-бальною шкалою від 1 – дуже високий до 5 – дуже низький). Оцінка експертів фактично не змінилася порівняно з аналогічним опитуванням Фонду Демініціатив, проведеним у 2017 році [6]. Водночас роль громадських активістів у суспільних змінах експерти оцінили як високу (7 балів за шкалою від 1 – мінімальна роль до 10 – визначальна роль). Це добре кореспондує з даними моніторингу Інституту соціології, наведеними вище, і показує досить високу мотивацію до громадської активності представників громадських організацій.

Експертів попросили оцінити вплив ситуації пандемії у двох різних проєкціях стосовно громадської активності людей в суспільстві і стосовно активності самих громадських

⁴ 21 організація працює по всій країні, 23 – в Києві, 17 – у Центрі (Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Київській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях), 12 – на Заході (Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях), 10 – на Сході (Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській областях), 5 – на Півдні (Миколаївській, Одеській, Херсонській областях), 7 – на Донбасі (Луганській та Донецькій областях), 4 – раніше працювали на окупованих територіях АР Крим, ОРДЛО.

Рис. 3. Основні проблеми взаємин громадських організацій з владою (кількість згадок)

організацій. Для цього вони мали висловити за 5-бальною шкалою (від 1 – повністю погоджуюсь до 5 – повністю не погоджуюсь) власну згоду чи незгоду з низкою тверджень (рис. 1)⁵.

Слід зазначити, що оцінки експертів переважно мали суперечливий характер, очевидно, їм було важко робити однозначні висновки фактично ще на тлі кризи. Проте по деяких питаннях більшість експертів продемонструвала досить чітку згоду. Насамперед це стосується твердження про зростання «соціального капіталу» суспільства. Половина експертів погодилась, що на тлі кризи в суспільстві зросли солідарність і взаємодовіра. Більшість експертів (38%) також погодилась з тим, що боротьба з епідемією стимулювала активність населення брати матеріальну участь у вирішенні проблем, які люди вважають важливими. Водночас з тим, що спалах епідемії показав людям їхні можливості та силу, погодилась лише третина опитаних, натомість 41% не висловилися однозначно, обравши варіант «рівною мірою погоджуюсь і не погоджуюсь». І найменше підтримки (28%) набрало твердження, що спалах епідемії активізував громадянську активність людей, водночас половина експертів не висловилися тут однозначно. Очевидно, певні процеси, які сприяють посиленню взаємопідтримки і солідарності, потенційно позитивні щодо розвитку громадянської активності, проте про зростання активності як такої поки що рано говорити.

Так само неоднозначно оцінили експерти і те, як ГО проявили себе під час пандемії.

Найбільш узгоджено виявилася підтримка твердження про те, що робота під час пандемії допомогла виробити навички та технології самоорганізації. Її підтримало 40% експертів. Щодо того, що під час пандемії успішно проявили себе і стали більш відомими деякі громадські організації, заперечили цю тезу лише 22% експертів, проте і підтримало її лише третина. Очевидно, що тут були і вдалі, і невдалі кейси, і загальну картину під час самої пандемії оцінити досить важко, проте ясно, що витримали випробування складними умовами кризи далеко не всі громадські організації.

Нарешті два твердження, які стосувалися загальної оцінки стану громадянського суспільства, більшість експертів не підтримала. Це стосується насамперед фіксації виникнення нових громадських організацій та появи нових лідерів. Побачила такі приклади лише чверть експертів. І ще менше (23%) відчули, що спалах пандемії істотно змінив впливовість у суспільстві партійно-політичних і незалежних громадських структур. Натомість заперечила це твердження майже половина (44%) експертів. Очевидно, відчуті такі зрушення не могли під час тривання кризи представники громадських організацій, які працюють на локальному рівні. Зафіксований нині моментальний зріз думки представників ГО щодо загальних змін у функціонуванні громадянського суспільства потребує подальшого вивчення.

Наступне завдання дослідження – з'ясувати, яким, на думку експертів, мають бути пріоритети у діяльності громадських організацій в умовах пандемії. Якщо повернутися до вже визначених напрямів, зафіксованих в опитуванні напередодні входження країни у стан пандемії, на перших місцях логічно було б побачити захист соціально вразливих соціальних груп та допомогу людям в обсто-

⁵ На рисунку відповіді згруповані у три групи – «погоджуюсь» (об'єднано відповіді «повністю погоджуюсь та частково погоджуюсь»); «рівною мірою погоджуюсь і не погоджуюсь» («об'єднано відповіді «рівною мірою погоджуюсь і не погоджуюсь» і «важко відповідати»); «не погоджуюсь» («об'єднано відповіді «повністю не погоджуюсь та частково не погоджуюсь»).

юванні їхніх прав. Проте виявилось, що більшість експертів відзначила головним пріоритетом контроль діяльності влади (рис. 2). Очевидно, це насамперед пов'язано з тим, що під час карантину влада великою мірою перейшла до «закритого» режиму роботи, що значною мірою заблокувало для громадських організацій можливості контролю за виконанням владою своїх обов'язків і підсилило їхнє побоювання щодо неможливості впливати на владу в разі, якщо вона зловживатиме умовами карантину.

Невипадково серед основних механізмів, через які громадські організації можуть найбільш ефективно впливати на владу, більшість опитаних назвали саме ті, які посилюють можливості контролю, зокрема активну взаємодію із засобами масової інформації, а також розробку і просування матеріалів з аналізу політики та відповідних рекомендацій та утворення сильних об'єднань (асоціацій, рухів) громадських організацій.

Водночас контроль не розглядається нині експертами як протистояння. На думку більшості опитаних представників громадських організацій (70%), у спільній діяльності основою у відносинах громадянського суспільства та держави під час кризи має бути партнерство. Лише 20% вважають, що ГО мають зосередитися в цій ситуації на конструктивній критиці.

Говорячи про напрями діяльності, які експерти визначили як основні, слід зазначити, що попри те, що найбільш помітною діяльністю волонтерів та громадських організацій під час пандемії була допомога медикам, експерти вважають за необхідне приділяти увагу й іншим видам діяльності. Причому виявилось, що фактично більшість організацій, представники яких взяли участь в опитуванні, насамперед зосереджувалися на інформаційній діяльності, проводили роз'яснення стосовно пандемії.

Серед нових можливостей для розвитку громадської активності у період пандемії COVID-19 експерти насамперед виокремили налагодження співпраці з використанням новітніх технологій та дистанційних форматів, особливо в допомозі вразливим групам населення та під час консультування, а також боротьбу із фейками.

Основними проблемами, які стоять нині на шляху взаємин НУО з владою, експерти вважають небажання влади йти на співпрацю, упереджене ставлення до НУО, пасивність і байдужість населення та непрозорість влади й відсутність інформації про її рішення (рис. 3).

Водночас порівняння відповідей експертів сьогодні з відповідями на те саме запитання, які дали експерти в опитуванні 2017 року, можна побачити статистично значимі відмінності по двох позиціях. По-перше, це стосується корупції в органах влади. Якщо у 2017 році цю

проблему відзначили 61% експертів, то нині на неї вказало лише 47%. По-друге, менш актуалізована нині проблема відсутності правових механізмів контролю за владою. Кількість експертів, які вказали на цю проблему зменшилася з 46% до 27%. Отже, можна говорити про певні системні зміни, які поступово відбуваються у взаємодії громадських організацій та влади.

Висновки. Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 продемонструвала, що громадські організації та волонтери є значущими соціальними акторами і визначними компонентами громадянського суспільства загалом. Підтвердження цього – виникнення цілої низки організацій, благодійних фондів та волонтерів по всій країні, які почали допомагати населенню та медикам України.

Нині фіксується високий рівень підтримки громадських організацій та волонтерів, хоча офіційна участь у громадських організаціях є невисокою.

Опитування експертів показало, що громадські організації під час пандемії загалом справилися з викликами, що постали перед ними, проте ані населення загалом, ані громадський сектор поки що не продемонстрували суттєвого приросту громадської активності. Головними пріоритетами у діяльності громадських організацій в умовах пандемії представники ГО вважають контроль діяльності влади та захист соціально вразливих соціальних груп.

Можна констатувати, що в умовах кризи відбувся сплеск громадської активності, що сприяло нарощенню «соціального капіталу» суспільства, зокрема завдяки реалізації великого потенціалу солідаризації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні до протидії COVID-19 долучені майже половина ГО – дослідження. URL: <https://rpr.org.ua/news/v-ukraini-do-protydii-covid-19-dolucheni-mayzhe-polovyna-ho-doslidzhennia/>.
2. Всеукраїнське ролінгове дослідження «Рубікон». URL: <http://rb.com.ua/blog/rubikon/>.
3. Головаха Є. Публічна соціологія як чинник розвитку громадянського суспільства / Є. Головаха, В. Степаненко. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 1. С. 22–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2017_1_7.
4. Громадянське суспільство в період пандемії: як вона вплинула на громадську активність. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplinu-la-na-gromadsku-aktivnist>.
5. Громадянське суспільство і криза: підсумки опитування. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadyanske-suspilstvo-i-kryza-pidsumky-opytuvannya>.
6. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку. Аналітична доповідь.

Національний інститут стратегічних досліджень. Київ. 2018. С. 25–31.

7. Дослідження громадської думки щодо ситуації у країні під час пандемії COVID-19. Березень 2020. URL: https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/114/IS_Coronavirus_31.03.pdf.

8. Загроза коронавірусу: результати загальнонаціонального опитування громадської думки (прес-реліз). URL: <http://socis.kiev.ua/2020-03-25/>.

9. Захисти Україну від COVID-19. URL: <https://ubb.org.ua/uk/projects/?reg=6>.

10. Огляд матеріального стану українців. Інфографіка. URL: <https://tns-ua.com/news/oglyad-materialnogo-stanu-ukrayintsiv-infografika>.

11. Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев : Институт социологии НАН Украины, 2014. 338 с.

12. Психоемоційний стан українців на карантині. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/psihoemocionalnoe_sostoyanie_ukraincev_na_karantine.html.

13. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства. Київ : ІС НАНУ, 2003. 184 с.

14. Стадії емоційного сприйняття українцями COVID-19 та громадська думка щодо соціально-політичної ситуації в Україні. Дослідження настроїв українців щодо COVID-19 та соціально-політичної ситуації в Україні. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-04/ipsos_ukraine_societal_response_study_apr_2020.pdf.

15. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.

16. Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_quarantine_042020_w4_press.pdf.

17. Українці залучені до громадської діяльності, але уникають активної участі. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraintsi-zalucheni-do-gromadskoi-diyalnosti-ale-unikayut-aktivnoi-uchasti>.

18. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 6 (20) / Головні редактори д.екон.н. В.М. Ворона, д.соціол.н. М.О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019.

19. Фонди, які допомагають у боротьбі з COVID-19 в Україні: перелік по всіх областях. URL: <https://www.prostranstvo.media/fondi-covid-19-v-ukraini/>.

20. Як українці дотримуються умов карантину. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=925&page=1>.

21. Factum Group. Тижневий дайджест. URL: https://youkraina.com.ua/files/Factum_Group_YOU%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D0%B0_%D0%A2%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82_23_29_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F_2020.pdf.

22. Civil Society Rises Again to Fight COVID-19. URL: https://www.dropbox.com/s/oavlan196d7ovof/Pact%20USAID_ENGAGE%20UA_civsoc_despite_COVID%2018may%202020.pdf?dl=0.

23. COVID-19 мобілізує: як громадянське суспільство адаптується до змін. URL: <https://detector.media/infospace/article/177382/2020-05-22-covid-19-mobilizue-yak-gromadyanske-suspilstvo-adaptuetsya-do-zmin/>.